

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У МІСЦЕВИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано особливості вітчизняної історіографії ролі інтелігенції у місцевих органах влади у роки нацистської окупації. З'ясовано теоретико-методологічні основи та тематичні пріоритети дослідження. Особливу увагу приділено працям, в яких було здійснено спробу визначити значення голів міських управ у організації життя пересічних городян, їхнє ставлення до нацистів.

Ключові слова: історіографія, інтелігенція, управа, нацистська окупація.

У сучасній вітчизняній історіографії чітко простежується тенденція до глибокого висвітлення окупаційного режиму на території України в період нацистської окупації. Обмеження вивчення цієї теми за радянських часів та доступність нині раніше закритих архівів створила сприятливі умови для дослідження цієї проблематики. Історики активно скористалися цією нагодою і ретельно аналізують різноманітні аспекти окупаційного режиму. Особливої популярності набули проблеми буття людей, тобто дослідження глобального військового конфлікту через мікрорівень, крізь призму життя пересічних людей. Чимало наукових розвідок присвячено розробці означеної тематичної ніші з огляду на стратегію виживання різних суспільних категорій. В останні роки з'явилося багато публікацій, де темою дослідження обрано життя інтелігенції¹.

Дослідження нацистського окупаційного режиму передбачає вивчення формування та функціонування органів влади. Ця тематика доволі актуальна, оскільки в Україні триває процес реформування системи місцевої влади, а також існує прагнення привести до влади осіб, здатних відстоювати інтереси пересічних людей. У зв'язку з цим, необхідним є вивчення функціонування місцевих органів влади у різні історичні епохи та врахування позитивного досвіду їх діяльності. Важливим чинником належного функціонування органів влади є високий освітній та кваліфікаційний рівень чиновників та управлінців, оскільки саме інтелектуальна еліта здатна сформувати в Україні систему влади згідно міжнародних правових норм, готову до становлення громадянського суспільства.

Необхідність історіографічного осмислення становища інтелігенції в роки нацистської окупації зумовлена появою великої кількості досліджень,

де безпосередньо чи опосередковано висвітлюються різні аспекти обраної нами теми. Вони відрізняються методологічними підходами та оцінками, інтерпретацією подій і явищ, формуванням нових традицій у дослідженні, які з часом визначають особливості вітчизняного історіографічного простору.

У роки нацистської окупації активну роль у формуванні та діяльності місцевих органів влади відіграла інтелекція. Участь останньої у зазначених формуваннях спеціально не досліджувалася. Вивчення означеної проблематики здійснювалося у двох площинах — діяльність місцевих органів влади у роки окупації та становище інтелекції в період перебування нацистів на території України. Метою цієї статті є з'ясування основних напрямків дослідження обраної теми у сучасному вітчизняному дискурсі, виявлення теоретичного рівня наукових розробок, встановлення тематичних пріоритетів та виявлення дискусійних аспектів історіографії та перспектив науково-історичних досліджень становища інтелекції в роки нацистської окупації.

Слід відзначити, що сучасне поняття про інтелегента відрізняється від того, що побутувало у роки Другої світової війни. У радянські часи до цієї категорії відносили практично всіх осіб, які мали вищу освіту і займалися діяльністю, не пов'язаною із звичайними виробничими функціями, зокрема педагогів, науковців, інженерів, працівників культурної й медичної сфери та інших. У ту епоху особливе місце у трактуванні цього терміну посідав політичний чинник, важливою була позиція, яку посіли представники цієї суспільної верстви у період війни загалом та під час нацистської окупації, зокрема. Загалом інтелегенти зайняли ключові посади в окупаційній адміністрації. Як вони діяли в складних умовах життя з ворогом, чиї інтереси захищали, як склалося їхнє подальше життя — такі питання потребують спеціального дослідження і частково висвітлені у різних публікаціях.

Окуповані нацистами українські землі, де здійснювалося цивільне управління, були «поділені» між польським Генерал-губернаторством, Румунією та райхскомісаріатом «Україна». Осібно існувала «військова зона», окупаційний режим якої суттєво відрізнявся від політики гітлерівців у вище названих адміністративних утвореннях. Окрім німецького окупаційного апарату, на захопленій території України були створені органи місцевого «самоуправління». Сільські, обштинні, районні і міські управи (управління) організовувались по всій зоні німецької адміністрації. На чолі районів стояли керівники райуправ, общинами та містами управляли бургомістри. Оскільки в сільську обшину входило кілька сіл, в кожному з них «працювали» старости.

Одним з перших серед вітчизняних науковців особливості розчленування території України на адміністративні утворення (комісаріати, губернаторства) та принципи управління ними дослідив М. Коваль. Він слушно відзначав, що

«концепція жорсткого колоніального управління не містила навіть натяку на рівноправну представницьку участь у ньому місцевого населення»². Він же наголошував на активній участі українських самостійницьких кіл у створенні місцевих органів влади, відзначаючи особливе прагнення «похідних груп» ОУН делегувати своїх представників до органів влади у великих містах України (Київ, Харків тощо). М. Коваль розкрив роль інтелігенції у формуванні націоналістичних структур в окремих містах (Української національної ради у Києві та Львові, Громадського комітету в Харкові тощо)³.

Продовжив вивчення діяльності окупаційних органів П. Рекотов⁴. Використовуючи розсекречені архівні документи, він здійснив реконструкцію системи поліцейних, судових і каральних органів на окупованій території України. Автор ґрунтовно дослідив відмінності та особливості нацистського урядування, наголосивши, що останнє спрямовувалося на утвердження жорсткого режиму. Роль інтелігенції у функціонуванні місцевих адміністрацій історик не досліджував.

Впровадження окупаційного режиму на території України з адміністративної точки зору дослідили О. Лисенко та В. Нестеренко⁵. Основна увага в публікації присвячена планам нацистської Німеччини стосовно України та функціонуванню органів управління в райхскомісаріаті «Україна». Автори відзначають, що «допоміжні» органи управління, сформовані з місцевого населення, були невід'ємною частиною окупаційної адміністрації і обмежувалися рівнем сільської та міської громади та районом — сільською, міською, районною управами⁶.

Більшість документів, що розкривають особливості функціонування місцевих органів влади, містяться в обласних архівах. Відповідно, вивчення цього питання має регіональну специфіку. Структуру місцевих органів влади в роки окупації у військовій зоні України аналізували В. Нестеренко та А. Скоробогатов. В. Нестеренко стверджував, що формування органів місцевого «самоврядування» було першочерговим завданням окупаційних властей, оскільки без них неможливо було б здійснювати ефективне управління захопленою територією⁷. З'ясувавши функції та повноваження міських та сільських управ, автор слушно зауважив, що органи місцевої влади, створені на окупованій території, мали допоміжний характер, і аж ніяк не йшла мова про самоврядування та самоуправління.

А. Скоробогатов приділив означеному питанню підрозділ своєї книги, який має назву «Українське цивільне управління». Автор ретельно проаналізував особливості створення та функціонування Харківської міської управи (ХМУ) у роки нацистської окупації. Саме ця структура стала місцем, за право потрапити в яке боролися різні політичні сили. Але результат їхнього протистояння негативно позначився на житті міських мешканців. Як відзначає А. Скоробогатов, «діяльність органів міського управління в

Харкові не могла задовольнити ні німецьку владу, ні широкі верстви населення. Німецьку владу — через обмежений авторитет ХМУ серед населення міста..., неспроможність відновити індустрію міста, безумовно і точно в термін виконувати накази німецького командування»⁸, а цивільне населення — через нездатність вирішити елементарні питання повсякденного життя, в першу чергу неспроможність забезпечити його продуктами харчування.

Дії працівників управи та інших місцевих органів влади багато дослідників кваліфікують як зраду батьківщини, як адміністративний колабораціонізм, пояснюють їх працю в цих установах прагненням матеріальної наживи тощо. Так, В. Шайкан стверджує, що гітлерівський «новий лад» знайшов своїх прихильників на всій території України. На службу до німців охоче пішли відверті запродавці, прислужники, пристосуванці, які «використовували своє службове становище і кривдили не лише представників інших національностей, а нерідко і своїх «краян». У той же час, авторка доводить, що колаборанти, які працювали у міських, районних та сільських управах, старанно виконували як завдання та накази гітлерівців, так і розв'язували нагальні запити цивільного населення»⁹.

Діяльність місцевих органів управління у райхскомісаріаті «Україна» у своїх працях висвітлює низка істориків, зважаючи, в першу чергу, на утвердження окупаційного режиму на захоплених територіях. Окремі дослідники трактували ці органи влади як самоврядні. Наприклад, В. Удовик предметом свого дослідження обрав соціально-економічні та культурні аспекти окупаційної політики на Київщині та Полтавщині. Характеризуючи діяльність окупаційних структур, історик на позначення міської управи вживає поняття «самоуправління»¹⁰. Проте враховуючи, що всі ухвалення керівних й директивних розпоряджень, фінансове забезпечення здійснювалися через німецьких чиновників, говорити про повноцінні форми самоврядування не доводиться. Роль інтелігенції у формуванні міської управи В. Удовик висвітлює у контексті інших питань.

Дисертаційний проект І. Спудки присвячений дослідженню окупаційної політики у соціокультурній сфері на території райхскомісаріату «Україна». Авторка певним чином повторює помилки попередників і доводить, що значну роль у реалізації соціокультурної політики відігравали органи місцевого *самоврядування*¹¹. У той самий час у більшості населених пунктів останні були номінальними виконавцями розпорядження вищого німецького керівництва та втілювали його задуми в життя. Наявні владні повноваження та фінансові кошти не дозволяли допоміжним місцевим органам управління самостійно вирішувати навіть питання побутового характеру.

Діяльність Київської міської управи, за матеріалами окупаційної преси, висвітлила В. Дудник. Вона дослідила функціонування міської адміністрації

з огляду на налагодження комунального господарства¹². Автор припускається помилки у своїй розвідці, називаючи Київську міську управу самоврядним органом. Застереження викликає й аналіз діяльності управи лише за газетними публікаціями, які доволі часто мали пропагандистський характер і висвітлювали тільки позитивні сторони діяльності різноманітних структур окупованого міста.

Особливості впровадження «нового порядку» у дистрикті «Галичина» та його відмінності від інших адміністративних утворень окупованої України представлено низкою публікацій¹³. Політичний аспект окупації, політико-правове становище населення проаналізував у своїй монографії В. Офіцинський. Автор, використовуючи широку джерельну базу, розкрив особливості німецького адміністративного управління в Галичині, проаналізував діяльність Українського центрального та крайового комітетів, відстежив взаємодію української влади та населення з німецьким режимом на різних етапах Другої світової війни. Історик наголосив, що впровадження окупаційного режиму в дистрикті «Галичина» здійснювалося заходами, які були менш жорсткими, як у райхскомісаріаті «Україна»¹⁴. Цієї думки дотримуються й інші дослідники, стверджуючи, що окупаційний режим у південних та західних регіонах України був значно м'якшим, ніж у райхскомісаріаті «Україна» та у «військовій зоні».

Частково вдалося відтворити особливості окупаційного режиму в дистрикті «Галичина» Т. Марискевичу та І. Гавриліву¹⁵. Автори аналізують означену проблему, порівнюючи радянський та німецький окупаційний режими. Вони доходять висновку, що зміна ситуації на радянсько-німецькому фронті у 1942 р. призвела до посилення окупаційних заходів гітлерівців (удвічі зріс обсяг продукції, що його мали здавати селяни; проводилися реквізиції всього майна селян, які відмовлялися або не могли здати його; непоодинокі були випадки побоїв людей; значно почастишали розстріли членів ОУН, воїнів УПА та членів їхніх сімей; почалося «дикі безцеремонне полювання на людей, що проводилося скрізь: у містах і селах, на вулицях, площах, вокзалах, навіть у церквах, а також уночі у помешканнях»¹⁶.

Аналізуючи діяльність місцевих органів влади в дистрикті «Галичина», І. Андрухів наголошував, що німецька адміністрація активно залучала до органів управління спеціалістів із місцевого населення як української, так і польської національності. Показовим фактом, що характеризував ставлення до місцевої влади, була організація спеціальних курсів з навчання кадрів для низових ланок органів управління у Львові, Станіславі, Тернополі. Станом на 1 грудня 1941 р. такі курси закінчила 581 особа, серед них 132 вийти, 6 волосних секретарів та 79 помічників секретарів¹⁷. Хоча поява таких курсів була заслугою самостійницьких кіл, але вона була й свідченням

того, що окупанти прагнули підвищити професійний рівень працівників місцевих органів влади з метою більш ефективного здійснення окупаційної політики. Проте діяльність владних органів Генерал-губернаторства свідчила про ширші повноваження місцевих урядовців, про підтримку серед населення та про менше втручання німців у справи місцевого характеру, порівняно з райхскомісаріатом «Україна».

Окупаційний режим у Трансністрії вивчають М. Михайлуца, В. Щетніков, О. Новосьолов та інші. В. Щетніков проаналізував становище Одеси в роки нацистської окупації¹⁸. Він визначив особливості формування окупаційних органів влади на території цього адміністративного утворення, де для управління містами і селами були створені примарії на чолі з примарем. Адміністративні органи організовувалися на зразок румунських. В. Щетніков тривалий час працює у царині вивчення історії Трансністрії, наголошуючи на слабкій дослідженості румунської окупації через недоступність румунських та молдавських архівів. Серед іншого автор зазначає, що як і в інших окупованих регіонах, у Трансністрії патріотично налаштовані українці не мали змоги вільно діяти, а всі свої наміри мали узгоджувати з окупаційною владою. Як і в Києві, міська влада Одеси намагалася поліпшити умови життя городян, вирішити їх соціальні проблеми, але через брак фінансування здійснити це вона була практично неспроможна. Важлива роль у тих процесах належала інтелекції, хоча означена теза не стала предметом спеціального вивчення.

М. Михайлуца здійснив ґрунтовне дослідження релігійної політики румунської окупаційної влади у північній Бессарабії та Трансністрії, й виокремив характерні риси релігійної ситуації в регіоні¹⁹. У контексті означеної проблеми, автор наголошує, що встановлені порядки були режимом тотального політичного адміністрування, утверджуваного румунськими окупантами жорсткими методами, який пом'якшувався християнськими заходами румунської православної місії.

О. Новосьолов, використовуючи румуномовні документи, зазначав, що окупаційна влада висувала особливі вимоги до місцевих органів влади та сформуvala перед ними цілу низку завдань: розвиток сільського господарства з метою забезпечення збору врожаю, збереження запасів та забезпечення продуктами харчування місцевого населення; вилучення з грошового обігу радянських рублів й заміна їх леями; негайна комплектація місцевих органів влади необхідними кадрами на всіх рівнях; термінове вивчення ситуації з метою впровадження необхідних заходів для поживлення економічного життя; залучення необхідних засобів для належного функціонування індустрії та торгівлі тощо²⁰. Отже, як слушно зауважує автор, діяльність місцевих органів спрямовувалася на забезпечення вимог та потреб румунської влади. Характерною рисою управлінських структур

Трансністрії було те, що всі ключові посади посідали румуни, які своїм основним завданням вбачали колонізацію новоприєднаних земель.

Місцеві органи влади Криму проаналізував О. Романько²¹. Він відтворив організаційну структуру цивільних і військових окупаційних органів влади, колабораціоністську політику і діяльність кримської влади, а також одним з перших проаналізував склад добровольчих військових формувань. Серед іншого він стверджує, що у політичному відношенні органи самоуправління були абсолютно пасивні і безправні, хоча й називає їх помилково самоврядними.

Спеціально обрану нами тему дослідження — участь інтелігенції у роботі органів самоуправління — спробував дослідити В. Борисов²². На основі архівних матеріалів автор прослідкував роль і місце представників інтелігенції у роботі господарських і соціальних установ окупованого м. Дніпропетровськ в 1941–1943 рр. Дослідник наголосив, що саме завдяки означеній соціальній категорії, міській управі вдалося певним чином вирішувати питання соціального забезпечення населення, зберегти інфраструктуру міста, хоча для цього їй представникам довелося стати на шлях співпраці з ворогом. Однак обмежений об'єм статті чи то труднощі пізнавального характеру завадили історика зосередити свої зусилля на розробці соціально-психологічних причин і конкретних обставин, що зумовили прояви колабораціонізму серед місцевих управлінців.

Наявність представників інтелігенції в урядових колах не гарантувала можливість відстоювати інтереси місцевих мешканців. Адже вони були неспроможні суттєво вплинути на пом'якшення жорстокого окупаційного режиму. Службовці різних ланок апарату влади були відповідальними не лише за власні дії, а й за вчинки своїх підлеглих, що перетворювало їх фактично на заручників режиму, покаранням для них за будь-які порушення були жорстокі репресії.

В останні роки розпочалося переосмислення проблем, пов'язаних з вивченням різноманітних окупаційних структур. Зокрема, О. Лисенко та Т. Першина на основі напрацювань попередників та нових архівних матеріалів проаналізували особливості управління різними адміністративно-територіальними утвореннями окупованої України та з'ясували характерні риси формування та діяльності різних органів влади, зокрема й місцевих утворень²³. На жаль, роль інтелігенції у цих процесах залишилася не висвітленою, оскільки автори не ставили собі за мету дослідити ці аспекти.

Досить плідною для осмислення проблеми, що розглядається, є порівняно нова оцінка діяльності органів влади О. Гончаренком. Історик, з юридичної точки зору, доводить, що місцеві адміністрації не лише не користувалися жодним ступенем самостійності, а й навпаки, — в усьому

залежали від німецьких органів управління, які одночасно контролювали і дублювали їх діяльність²⁴.

Протилежну думку відстоюють В. Орлянський та О. Тедеев. У своєму дослідженні, виконаному на матеріалах Запорізького обласного архіву, автори розкривають діяльність Запорізької міської управи у різних сферах: господарській, освітній, в галузі охорони здоров'я, соціального забезпечення. Спираючись на виявлені фінансові звіти та іншу поточну документацію міської управи, дослідники доводять, що означений орган влади мав самоврядні функції, не лише регулюючи кількість різноманітних установ у місті, а й спрямовуючи їх діяльність на задоволення потреб місцевого населення. Автори пояснюють невтручання німецької влади у самоуправлінські функції управи відсутністю організованого опору в досліджуваному регіоні та налагодженою організаційно-господарською роботою місцевих органів влади²⁵.

Останнім часом зростає інтерес до історії повсякденності, регіональної історії, етнології тощо. Яскравим виявом цього стала поява публікацій, присвячених висвітленню історії різних населених пунктів у роки нацистської окупації. Адже найбільш яскраво діяльність інтелігенції у обласних, районних, міських та сільських органах влади можливо простежити, здійснивши аналіз діяльності їх очільників.

Доволі перспективним джерелом вивчення інтелігенції у формуванні та діяльності місцевих органів влади є біографічні нариси осіб, які посідали провідні посади у цих утвореннях. Особливу роль у функціонуванні місцевих органів влади належала керівникам управ. На жаль, ця проблематика ще потребує спеціального вивчення. Проте низка розвідок з означеної тематики доводить, що вона досить актуальна і своєчасна. У спеціальній науковій літературі найбільш виписаною є роль голів міських управ. Діяльність цих посадовців трактується істориками по-різному. Переважаючою є думка про те, що бургомістри співпрацювали з нацистською окупаційною владою, беззастережно виконуючи її накази та розпорядження. А чи можна було по-іншому в тих умовах окупаційного лихоліття? Звичайно, можна було, але така діяльність неодмінно закінчувалася арештом з подальшою стратою. Окрім того, слід наголосити, що хоча всі міські голови працювали в умовах жорстокого окупаційного режиму, їх роботу необхідно характеризувати, зважаючи на особливості адміністративного утворення, в межах якого знаходився той чи інший населений пункт, професійний та освітній рівень бургомистра, індивідуальні психологічні характеристики. Сучасні вітчизняні розвідки доводять зростання наукового інтересу до постаті міського голови в роки нацистської окупації та свідчать про прагнення висвітлити роль цих посадовців у налагодженні життєдіяльності міських служб.

Одним з перших наважився звернутися до забороненої тематики І. Верба, проливши світло на «білі плями» в біографії відомого історика О. Оглоблина. Широко залучаючи матеріали вітчизняних архівосховищ та опубліковані спогади очевидців, історик проаналізував серед іншого життєвий шлях Оглоблина в роки нацистської окупації. І. Верба з'ясував роль історика у початковий період функціонування Київської міської управи, розкрив мотиви, якими керувався її очільник у своїй роботі. Автор відзначає, що обрання на міського голову стало для О. Оглоблина несподіванкою і було справжнім тягарем для діяча науки і зовсім не адміністратора чи управлінця. Головування історика тривало лише шість тижнів, оскільки вже 29 жовтня 1941 р., не бажаючи йти на відвертий колабораціонізм з гітлерівцями, він самоусунувся й залишив цю посаду²⁶.

Головування наступного мера Києва дослідив та висвітлив на сторінках наукових збірок О. Кучерук²⁷. Історик наголосив на прагненні В. Базагія залучати до роботи в управі своїх ідейних прибічників — представників ОУН(м). Так, співробітником відділу пропаганди став член Проводу українських націоналістів О. Ольжич, а цензором цього ж відділу — член похідних груп, майбутній голова Проводу українських націоналістів О. Штуль. Автор відзначає активну роль голови у налагодженні міського господарства, створенні низки допомогових організацій тощо.

Діяльність харківських міських голів та їхніх заступників висвітлив А. Скоробогатов. Автор відтворив перепиті життя обох харківських бургомістрів, відзначив їх невдалі спроби налагодити роботу міських служб, охарактеризував зовнішні та внутрішні чинники, що завадили цим намірам — німецька окупаційна влада, близькість радянсько-німецького фронту, посадові злочини, хабарництво, корупція тощо²⁸. Першим міською головою став О. Крамаренко, до війни працював головним інженером різних підприємств силікатної, газовою та вугільної промисловості, був професором кількох вузів Харкова. Автор відзначає, що його головування не мало позитивного впливу на швидке відновлення життєдіяльності міста, не влаштувало воно й окупантів. З квітня 1942 р. його звільнили із займаної посади і призначили відомого у місті адвоката О. Семененка. Він намагався усунути недоліки свого попередника, але йому це не вдалося. Окрім того, А. Скоробогатов подає свої бачення формування політичного поля підкупаційного Харкова, відзначаючи особливу роль місцевої громадськості та представників ОУН, які прибули в місто з початком окупації у прагненні делегувати своїх провідних діячів до місцевих органів влади для отримання впливу на населення та спрямування його на боротьбу проти більшовизму.

Діяльність Вінницької обласної та міської управи проаналізував О. Гончаренко²⁹. Використовуючи матеріали Державного архіву Вінницької області він з'ясував, що головою обласної управи було призначено головного

інженера медінституту С. Бернарда, його заступником — професора М. Качеровського. Головою міської управи був професор Савостьянова, заступником — професора Махулько-Горбацевича.

Про діяльність міського голови Дніпропетровська інженера П. Соколовського та міських голів Луцька інженера М. Єрмолаєва, з 4 грудня — адвоката Є. Тиравського, з 22 січня 1943 р. — П. Скоробогатова в своїх публікаціях згадує В. Шайкан³⁰. Дніпропетровського міського голову вітчизняні історики характеризують як послідовного прихильника німецької влади. Як і в Харкові, ситуація в цьому місті була доволі напруженою. Серйозні суперечки за владу точилися між проросійськими колами, виразником ідей яких був колишній інженер гідроспоруд і тодішній міський голова П. Соколовський, та самостійниками, які намагалися пропагувати серед дніпропетровців відновлення української державності.

Досліджуючи діяльність місцевих інституцій самодопомоги на Рівненщині в умовах німецького окупаційного режиму В. Писцьо побіжно згадує й про управи. Так, Рівненську обласну управу очолював адвокат І. Корноухов, його заступником був Р. Волошин. Рівненську міську управу з 1 липня 1941 р. очолював П. Бульба, а його заступником був І. Сав'юк, який згодом, 28 лютого 1942 р., перебрав на себе повноваження бургомістра міської управи і займав цю посаду до 1944 р.³¹

Голова окупованого Миколаєва — О. Масикевич — поет, журналіст, буковинець у сучасних дослідженнях вітчизняних істориків характеризується по-різному. Дехто наголошує на його пронімецькій орієнтації та впровадженні жорстокого режиму в місті. На доказ цього історики наводять спеціальний наказ по відомству А. Розенберга (листопад 1941 р.), в якому О. Масикевич визнається наймолодшим та найперспективнішим бургомістром райхскомісаріата «Україна». Проте ситуація не наскільки проста й зрозуміла, бо вже 24 грудня 1941 р. військовий комендант Миколаєва, бригаденфюрер СС Ф. Тітман підписав наказ про арешт мера. Хоча вже через кілька місяців йому скасували смертний вирок та звільнили з в'язниці. За матеріалами інших дослідників, міський голова сприяв визволенню військовополонених з місцевого концтабору «Шталаг-364». Характеризує діяльність миколаївського мера організація ним низки культурно-пропагандистських акцій, які за своєю суттю були протинімецькими. На одній з них бургомістр Миколаєва відважився відкрито заявити таке: «Німці не прийшли визволяти Україну, вони прийшли завойовувати Україну! Для себе завойовувати, щоб зробити з нашої України німецьку колонію. Але це їм не вдасться. Вони програють цю війну»³².

Доволі неординарним згідно досліджень являється постать ялтинського окупаційного голови — В. Мальцева, колишнього полковника радянських військово-повітряних сил, який у довоєнний період зазнав репресій.

О. Романько стверджує, що в місцевих органах влади залишилося працювати багато колишніх радянських службовців³³.

Здійснений аналіз доводить, що посади міських голів зайняли інтелігенти. Проте представники цієї суспільної когорти обіймали й інші важливі посади у міських адміністраціях, але вони не мали визначального впливу на перебіг життя в окупації, а тому й не має наукових розвідок, спеціально присвячених означеній проблематиці.

Огляд вітчизняної історіографії з означеної проблематики доводить, що саме представники інтелігенції посили переважну кількість ключових посад у місцевих органах влади — управах. Практично всі мери окупованих міст були інтелігентами, як вважалося в ті часи — мали вищу освіту, хто гуманітарну, хто технічну, до війни були непересічними людьми — інженерами, юристами, науковцями, викладачами тощо. Проте не всі з них під час окупації були виразниками ідей власного народу. Окремі посадовці ставали на шлях відвертого колабораціонізму і активно пропагували пронімецькі ідеї серед своїх підлеглих. Але проаналізовані наукові розвідки доводять, що все більшість ж очільників управ намагалася налагодити життєдіяльність ввірених їм населених пунктів, по можливості, відстоювали інтереси місцевого населення.

Отже, вивчення діяльності інтелігенції в місцевих органах влади в роки нацистської окупації на сучасному етапі історичного дослідження характеризується накопиченням певної емпіричної бази. Переважна кількість робіт — це статті, а також поодинокі дисертаційні дослідження. Узагальнюючих монографій, а також солідних теоретико-методологічних досліджень ще не має, тому вивчення означеної проблематики має перспективи для подальшого розвитку в Україні.

¹ *Попп Р.* Інтелігенція Львова в 1944–1953 роках (історико-соціологічний аспект): Дис... к.і.н.: 07.00.01. — Л., 2003. — 206 с.; *Марусик Т.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (друга половина 40-х — початок 60-х років ХХ ст.): Дис. к.і.н.: 07.00.01. — Чернівці, 2003. — 555 с.; *Тарнавський І.С.* Інтелігенція в умовах фашистської окупації Донбасу (1941–1943 рр.) // *Нові сторінки історії Донбасу*: Зб. ст. — Книга 15/16. — Донецьк, 2008. — С. 6–27; *Його ж.* Театральне життя в Донбасі в період нацистської окупації // *Історичні і політологічні дослідження*. — 2005. — 1(23). — С. 100–107; *Стефанюк Г.* Українське вчительство Західної України в період німецького «нового порядку» (1941–1944 рр.) // http://www.experts.in.ua/ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=21433; *Бистра М.* Учителі Донбасу в умовах нацистської окупації (1941–1943 рр.) // *Історичні і політологічні дослідження*. — 2009. — № 2 (24). — С. 123–128; *Лі ж.* Стан освіти на Луганщині в період фашистської окупації // *Історичні і політологічні дослідження*. — 2005. — 1(23). — С. 115–124; *Шевченко Н.* Культурно-освітні заклади Миколаєва в

період окупації // Наукові праці. Том 83. Випуск 70. Історичні науки. — М., 2008. — С. 142–147; *Її ж.* Культурно-освітні проблеми під час німецько-румунської окупації (сучасна українська історіографія) // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. — Миколаїв, 2009. — Вип. 3. — С. 29–33; *Гінда В.* Українська інтелекція в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. — Вип. XIV. Серія: Історія: Зб. наук. пр. — Вінниця, 2008. — С. 284–289; *Салата О.* Становище української інтелекції в умовах німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. — Вип. XIV. Серія: Історія: Зб. наук. пр. — Вінниця, 2008. — Частина 3. — С. 249–252; *Її ж.* Причини колабораціонізму української інтелекції в умовах німецько-фашистської окупації 1941–1944 рр. // Наукова збірка «Гілея». — 2009. — № 22. — С. 111–118; *Бідоча Л.* Інтелекція України в умовах «нового порядку» // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2005. — Вип. 9. — Част. 2. — С. 151–162; *Шайкан В.О.* Українська інтелекція напередодні Другої світової війни: соціально-економічні, політичні витоки колаборації // Грані. — 2006. — № 1. — С. 31–37.

² *Коваль М.В.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). — К., 1999. — С. 125.

³ Там само. — С. 128–132.

⁴ *Рекотов П.В.* Німецько-фашистський окупаційний режим на території України (1941–1944 гг.). Дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. — К., 1997; *Його ж.* Органи управління в Україні під час фашистської окупації // Пам'ять століть. — 1997. — № 5. — С. 121–126; *Його ж.* Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) // Укр. іст. журнал. — 1997. — № 3. — С. 90–91.

⁵ *Лисенко О., Нестеренко В.* Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр.: адміністративний аспект // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. — К., 2006. — С. 762–769.

⁶ Там само. — С. 768.

⁷ *Нестеренко В.А.* Структура місцевих органів влади в роки окупації у військовій зоні України // Матеріали ІХ історико-правової конференції «Місцеві органи державної влади та самоврядування: історико-правовий аспект». — Суми, 2004. — С. 210.

⁸ *Скоробагатов А.В.* Харків у часи німецької окупації (1941–1943). — Х., 2004. — С. 174.

⁹ *Шайкан В.О.* Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. — Кривий ріг, 2005. — С. 202.

¹⁰ *Удовик В.М.* Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області). — Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01. — Київ, 2005. — 16 с.

¹¹ *Слудка І.М.* Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.). — Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01. — Запоріжжя, 2007. — 19 с.

¹² *Дудник В.* Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. — К., 2005. — Вип. 9. — Част. 2. — С. 205–213.

¹³ *Стефанюк Г.* Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.): Дис... к.і.н. — Івано-Франківськ, 2004. — 215 с.; *Андрухів О.* Організаційно-правові аспекти «нового порядку» на території дистрикту «Галичина» в умовах фашистського окупаційного режиму // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2009. — №3. — С. 56–61; *Офіцинський В.* Дистрикт «Галичина» (1941–1944). Історико-політичний нарис. — Ужгород, 2001. — 144 с.; *Яшан В.* Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні, 1941–1944 рр. — Торонто, 1989. — 284 с.

¹⁴ *Офіцинський В.* Дистрикт «Галичина» (1941–1944). Історико-політичний нарис // <http://exlibris.org.ua/distrikt/r1-p3.html>

¹⁵ *Марискевич Т., Гаврилів І.* Галичина в роки Другої світової війни: порівняльний аналіз окупаційних режимів // Наукові виклади: Зб. наук. пр. — Л., 2009. — № 3. — С. 47–53.

¹⁶ Там само. — С. 51, 52.

¹⁷ *Андрухів О.* Назв. праця. — С. 58.

¹⁸ *Щетніков В.* Одеса під час фашистської окупації 16 жовтня 1941 – 10 квітня 1944 рр. // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. — К., 2006. — С. 823–839.

¹⁹ *Михайлуца М.М.* Релігійна політика румунської окупаційної влади у північній Бессарабії та Трансністрії (кінець 1930-х — 1944 рр.). — Одеса, 2006. — 237 с.

²⁰ *Новосьолов О.* Окупаційні заходи Румунії на Буковині в 1941–1943 рр. // <http://cheremosh30.org.ua/region/38--1941-1943-.html>

²¹ *Романько О.В.* Мусульманские легионы во Второй мировой войне. — М., 2004. — 320 с.; *Його ж.* Крым, 1941–1944 гг. Оккупация и коллаборационизм. Сборник статей и материалов. — Симферополь, 2004. — 137 с.; *Його ж.* Органы управления на оккупированной территории Крыма (1941–1944) // Military Крым. — Симферополь, 2005. — № 2. — С. 23–28.

²² *Борисов В.* Участь інтелігенції у роботі органів самоуправління м. Дніпропетровська в 1941–1943 рр. // Інтелігенція і влада: Громад.-політ. наук. зб. — Одеса, 2008. — Вип. 13. — Серія «Історі». — С. 63–69; *Його ж.* Заклади освіти і науково-педагогічна інтелігенція Дніпропетровська в роки німецько-фашистської окупації (1941–1943 рр.) // Грані. — 2005. — № 2. — С. 3–36.

²³ *Лисенко О.Є., Першина Т.С.* Система управління окупованими територіями України (1941–1944 рр.) // Історія державної служби в Україні: у 5 т. — К., 2009. — Т. 2. — С. 289–334.

²⁴ *Гончаренко О.* Правова природа органів місцевого управління цивільної адміністрації рейхскомісаріату «Україна»: юридична теорія та окупаційна практика (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України. — К., 2008. — Вип. 12. — С. 151–160.

²⁵ *Орлянський В.С., Тедесв О.С.* Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941–1943 рр.): Монографія. — К., 2010. — С. 52.

²⁶ *Верба І.* Олександр Оглоблин: Життя та праця в Україні. — К. 1999.

²⁷ Кучерук О. Володимир Багазій — міський голова Києва у 1941–1942 рр. // Друга світова і доля народів України: Тези доповідей 2-ї всеук. наук. конф. — К., 2007. — С. 39–41.

²⁸ Скоробогатов А. Харків у часи німецької окупації (1941–1943). — С. 130, 140, 173.

²⁹ Давидюк А. Шляхом зради // Подолія. — 2001. — 13 берез.

³⁰ Шайкан В. Назв. праця. — С. 191, 194, 196, 201.

³¹ Писцьо В. Місцеві інституції самопомогги на Рівненщині в умовах німецького окупаційного режиму // Історичні студії. Луцьк, 2009. — С. 15–20.

³² Гаврилов С. Мэр оккупированного Николаева // Южная правда. — 2010. — 26 авг.

³³ Романько О.В. Органы управления на оккупированной территории Крыма (1941–1944) // MILITARY Крым. — 2005. — № 2.

В статъе проанализированы особенности отечественной историографии роли интеллигенции в местных органах власти в годы нацистской оккупации. Выяснены теоретико-методологические основы и тематические приоритеты исследований. Особое внимание уделено трудам, где была сделана попытка определить значение глав городских управ в организации жизни рядовых горожан, их отношениям с нацистами.

Ключевые слова: историография, интеллигенция, управа, нацистская оккупация.

The article is analyzing the features of domestic historiography of role of intelligentsia in activities of local authorities in the years of Nazi occupation. Theoretical, methodological bases and thematic priorities of research are found out. The special attention is focused on works, where were attempts to define the value of chairmen of city self-government in organization of life of ordinary townspeople, and to their relationships with Nazis.

Keywords: historiography, intelligentsia, self-government, Nazi occupation.